

NOVE TENDENCIJE U FRANCUSKOJ GEOGRAFIJI*

ANDRÉ CHOLLEY

profesor na Sorboni i direktor Geografskog instituta sveučilišta u Parizu

I.

Francuska je geografija posljednjih 40 godina postigla velik napredak. Mogli bismo navesti i odlične radove iz svih grana nauke: regionalne geografije, opće fizičke geografije i opće antropogeografije. To je nesumnjivo zasluga izvjesnog broja ličnosti, koje su bile pravi pioniri; ali ne treba zapostavljati ni organizaciju geografske nastave: okupljanje svih grana geografije na Filozofskom fakultetu, čuvajući jedinstvo obrazovanja, mnogo je pridonijelo, da se geografska metoda postavi na homogenu osnovu.

Poslije periode tako živog i neprekidnog rada trebalo je očekivati zašto; ankete, vođene s raznih strana, nagoviještale su otpor vladajućim idejama i ukazivale na praznine pa čak i na nedostatak istraživačkih metoda. Požalilo se, što mladi geografi bolje ne poznaju prirodne nauke (geologiju, biologiju, botaniku i t. d.). S druge strane znamo poteškoće naše antropogeografije u utvrđivanju metode rada i pravog zadatka. Bilo je težnja, da se i ova grana što više približi naukama, koje proučavaju čovjeka: sociologiji i etnologiji. Što se tiče regionalne geografije, koja je školom Vidal La Blache-a brzo postigla velike uspjehe, ona nam još nije dala zadovoljavajuću definiciju krajine (région). Krajina ili zemlja su pojmovi, koji se primjenjuju na bilo koji dio zemljišta. U ovoj je grani vladala pometnja, koju je izazvao razvoj opće fizičke-geografije. Mogli bismo navesti mnogo radova, u kojima se regionalno-fizičko proučavanje ograničuje na provjeravanje vladajućih morfoloških teorija; pri tome se pisac ne trudi da pažljivo ispita nejednako vrijedne podatke, koje susreće na licu mjesta. Postupak je bio isto tako slab u ocjenjivanju antropogeografskih fakata, koji odražavaju regionalan život.

* Ovo je prijevod predavanja održanog na sastanku Geografskog društva dne 20. V. 1947.

O ovim se pitanjima danas razmišlja i diskutira. Došlo se do spoznaje, da, prije nego što pođemo dalje, treba zastati, t. j. dobro upoznati bit naše nauke, njenu zadaću, metodu rada, koja odgovara, i mjesto, koje zauzima u zajednici naukâ.

Smatrali smo korisnim, da se strani geografj upoznaju sa tendencijama, koje se pritom ističu u francuskoj geografskoj školi.

II.

Kao većina prirodnih znanosti geografija raspravlja o pojavama, koje uzima u svijetu oko nas. Ali, za razliku od većine objektivnih nauka, koje teže da izdvoje pojave svog proučavanja sa svrhom da na kraju analize proučavaju jednostavne elemente — geografija promatra kompleksnu stvarnost. I najjednostavniji geografski pojam odražava uvijek kombinaciju — sudjelovanje različitih elemenata i faktora. Možemo reći, da ukoliko je ovo sudjelovanje složenije, utoliko je geografska stvarnost zanimljivija.

Navest ćemo samo nekoliko primjera iz prirodnog područja. Vjetar, koji prelazi preko naših glava, nije jednostavno strujanje, koje proučava meteorologija. Atmosferska se struja, prelazeći ocean, zagrijala i obogatala vlagom; kad je udarila o planinski lanac, obrazovala je pojas gustih oblaka i izazvala blagotvornu kišu; kad prijeđe planinsko bilo, ista struja, silazeći u dolinu, izaziva naprotiv vedro vrijeme, i uzduh postaje suši. To je dakle složena i ista pojava, čija se bit osjetno mijenja prema k o m b i n a c i j a m a, koje nastaju u vezi s reljefom, vodenim površinama, periodičnim ili povremenim uvjetima temperature i vlage. I doline i grebeni nisu samo posljedica tektonskih gibanja, koja su stvorila planine, već su isto tako rezultat neprekidnog rada različitih oblika erozije (raspadanja stijena, spiranja i otjecanja vode). Poznato je, da svaki od ovih strukturalnih ili klimatskih faktora u biti odražava posebne zakone, koje geofizička, geološka i hidrološka istraživanja nastoje precizirati. Ali je sa staništa geografske stvarnosti bitno i važno otkriti modifikacije i izmjene, koje kod pojedinog faktora nastaju kombiniranim utjecajem. Zadaća je geografije, da proučava ove međusobne utjecaje i njihove posljedice.

Kad smo utvrdili predmet proučavanja, istodobno je određeno i područje geografskih istraživanja. Pojas, u kome se zbivaju kombinacije geografskog interesa u biti je uzak. Iako se na pr. u visokoj atmosferi vrše velike fizičko-kemijske kombinacije, one su relativno jednostavne; ne mogu se ni usporediti s mnogostrukim isprepletanjem faktora, koje se zbiva na dodiru atmosfere, kopna i voda, t. j. na površini Zemljine kugle.

Nas, kao živa bića, u prvom redu zanima, barem zasada, ova površina, jer je istodobno samo ona pogodna sredina za naš život i rad; svi pokušaji, da prisvojimo dalje dijelove atmosfere, vode i kopna, omogućili su samo kratke inkurzije. Zato se općenito slažemo, da se, s obzirom na sadašnje stanje, područje geografskog istraživanja ograniči na ovu površinu. Tu fizičke i biološke kombinacije — posljednje više ili manje odražavaju prve — stvaraju vidike, krajeve, možemo reći mnogostrukke i različite sredine.

Ima predjela, koji su na neki način povlašteni i bogati različitim i dinamičkim kombinacijama. Tu spadaju planinska područja ili neka primorska područja, ili prelazni pojasi između različitih klima, na pr. između umjerenog i tropskog pojasa, koji nekad zovemo suprotropskim pojansom, a ponekad mediteranskim područjem. Naprotiv, ima krajeva, u kojima su kombinacije malobrojnije i teže se obnavljaju, kao na pr. pustinjski predjeli ili tropsko područje.

Krajevi čine okvir, sredinu, gdje se razvijaju oblici biljnog i životinjskog svijeta, a posebno ljudska društva. Sigurno nije slučaj, što su stare civilizacije nastale tamo, gdje je bogatstvo kombinacija pružalo mnoge mogućnosti ljudskog rada. Naprotiv su u područjima, gdje su kombinacije brojem i elementima siromašnije, stalna ljudska društva počela kasno živjeti.

Sigurno ćemo geografski postupati jedino ako shvatimo posebnost različitih fizičkih sredina, t. j. ako razumijemo bit i dinamičnost kombinacija, iz kojih su potekle, ocijenimo njihovo prostranstvo, a po mogućnost i vremensko trajanje. Možemo se nadati, da ćemo se takvim postupkom izdvojiti od nauka, koje ne proučavaju neposredno kombinacije, ili ih proučavaju izvan područja, koje smo ograničili.

Ovakva koncepcija sadržine geografskog objekta može donijeti nova gledanja. U svakom slučaju omogućuje, da geografsku stvarnost obuhvatimo neposrednije nego što je dosada bio slučaj, t. j. i samu bit prirodnih kombinacija, koje se zbivaju na površini Zemlje. Zadržat ćemo se na jednom primjeru iz morfologije.

Naša je morfologija u biti strukturalna. To znači, da većina formi reljefa dolazi od izražaja erozijom strukturalne osnove (priroda stijena — otpornije ili mekanije, i dispozicija građe). Na taj se način izdvajaju i razvijaju »cuestas¹, »combes², rasjedne stepenice i t. d. Ova je koncepcija omogućila da povežemo različita područja reljefa na površini planete: naše velike morfološke jedinice odgovaraju velikim strukturalnim jedinicama: područje starih masa, sedimentni pokrovi, nabrani pojasi i t. d.

Smatramo, da ovo čisto strukturalno-morfološko shvaćanje nije dovoljno, da predstavi stvarnost; javlja se novi pojam — klimatska morfologija, koja u dopuni prvoga ili s pomoću njega, omogućuje, da bolje shvatimo stvarnost.

Ne moramo tražiti primjere u stranim klimatskim područjima. Pogledajmo oko sebe strukturalne cjeline, koje nazivamo starim planinama. Njihov morfološki izgled tumačimo radom normalne erozije, koja se vršila na vrlo složenoj strukturalnoj osnovi. Dva perioda tektonskih pokreta, izdvojenih dugom periodom erozije i sedimentacije, stvorila su njihovu građu. U prvoj tektonskoj fazi obrazovao se hercinski lanac planina, od

¹) »Cuestas« — morfološki termin uzet iz Novog Meksika. Njime se označuje monoklinalno uzvišenje. Otporniji sloj nagnut je u jednom smjeru, zaštićuje podlogu od erozije. Uzvišenje je asimetrično: blaža strana — duž ravni, a strma — na glavama slojeva. U Evropi su naročito zastupljena u Lorraine, gdje imaju i regionalni naziv »côte«.

²) »Combes« francuski termin, a upotrebljava se u međunarodnoj literaturi za inverzne oblike reljefa. Na mjestu antiklinale nastaju udoline erozijom mekših naslaga jezgre.

kog su postale sve naše stare planine; erozija je zatim lanac uravnila (posthercinska zaravan). Sniženo zemljište bilo je više ili manje prekri-veno morem, koje je staložilo sedimentni pokrov. Napokon, u tercijaru, novi tektonski pokreti (gibanja velikih razmjera, rasjedanja i izvijanja) stvaraju nove planine, koje se općenito sastoje od izdignutih i više-manje izvijenih masa izdvojenih spuštenim područjima (tercijarna građa). Radom normalne erozije obrazuje se zatim reljef zaobljenih vrhova ili pro-stranih ravnjaka (ostaci posthercinske zaravni ili uravnjenja, koje je obrazovala tercijarna erozija u početku izdizanja), rasjednih stepenica, erozivnih zaravni usječenih u jezerskim i marinskim naslagama, natalo-ženim u spuštenim zavalama, naročito sutjeski, koje je oživjela erozija usjekla u starim masivima. Kratko, reljef, u kome dolazi do izražaja i paleozojska (kristalinske plasine, apelaška građa) i tercijarna struktura (rasjedne stepenice). Uz masive Francuske: Vosges, Morvan, Centralni masiv i dr. možemo uzeti primjere u masivima Makedonije ili Češke. U cijelo-m svijetu, kao u Evropi, svaka klasifikacija starih masiva vrši se isklju-čivo s obzirom na sastav, tektonsku građu i iznos pomlađivanja. Tako razlikujemo: jednostavne i malo uzdignute kristalinske masive (Morvan); složene kristalinske masive (Centralni masiv); apelaške planine i t. d. Ovakvo shvaćanje ne može zadovoljiti. Povratimo se na gore navedene primjere. Možemo naći u Srednjoj Evropi ili u Francuskoj planine ana-logne građe, ali različitog reljefa. Ima li u Francuskoj većih razlika od onih između Vosgesa i planina Korzičke? Prva planina ostavlja impresiju visokih zaravni (les Hautes Chaumes — visoki pašnjaci), koje se sastoje od valovitih vrhova, bez hridina, s prostranim livadama, s mekanim a po-nekad i spužvastim tlom; gore se penjemo duboko usječenim i širokim dolinama, čije su strane šumovite, a male bijele kuće oživljavaju obrađene brazde krčevina. Nisu bili potrebni usjeci za vijuge cesta, a brojni su pu-tovi, kojima stoka dolazi do pašnjaka na vrhovima.

Drukčiji je uspon na korzikanske vrhove. Teško sagrađeni putovi ili staze vode kroz prodole, ispunjene blokovima kamenja, ili su naporno pri-bijeni na strme stijene. Kad gusti pokrov makije ne bi zakrivao detalje divljine, pred nama bi bile stijene i kamenjare. Ostaje dojam surove pla-nine, neprivačne i divlje, što ne mogu ublažiti ni slikovita sela visokih kuća, smještenih u kestenovim šumama. Niz podova, uzanih i visokih rav-njaka čini stepenice, koje olakšavaju pristup vrhovima, ali i na tim je dije-lovima obilno kamenje, kao na strmim padinama. Vrhovi su stjenoviti grebeni, na kojima se ističe oštro kamenje — podsjećaju na neke vrhove Alpa, kako po obliku, tako po lučnom rasporedu oko udubljenja prekrive-nih sipovima, gdje se još u lipnju održi po koja krpa blještavog snijega.

Ne možemo pretpostaviti većih razlika u morfološkom izgledu pre-djela sličnog sastava (kristalinski masivi). Izvjesno ima više uzroka, koji su izazvali takvu razliku. Sigurno je, da su tercijarni tektonski pokreti, obrazujući veće visine u korzikanskoj planini 2600 mjesto 1200 m, uvje-tovali obrazovanje dubokih sutjeski, strmih stijena i iskidanih vrhova. Ali, ako dobro pogledamo, dva se masiva tako izrazito razlikuju, jer su, nakon

postanka u tercijaru, bili izloženi različitim erozivnim sustavima. Sistem umjerene erozije, oceanskih odlika (obilna vlažnost u svim godišnjim dobima bez naglog otjecanja), obrazovao je vrhove i doline planine Vosges. Prodirući duboko i izbijajući polako na padini vrhova, vode su stvarale duboko i mekano tlo, koje prekriva stjenovitu podlogu, a mjestimice su nastala tresetišta i močvare.

Erozivni sustav, koji je modelirao korzikansku planinu, uvjetovan je drukčijom, sredozemnom klimom. Termička kolebanja i pojave promjenljive hidratizacije izazivaju drobljenje stijena i povećavaju kamenjare i sipove. Što se tiče režima otjecanja, on točno odražava nagle i hirovite mediteranske kiše, koje ogoljuju stijenu, daju potocima divlje energije. Ovi pokreću ogromne količine grubog materijala, ali, pošto im je život kratak, nisu u stanju da dovrše svoj rad, t. j. da dovuku cijeli materijal do mora, iako im je blizu. Što se tiče vrhova, na njima se, kao i u Alpama, odražava ledenička erozija (druga vrsta erozije). Potpuno drukčiji erozivni kompleksi obrazovali su, dakle, dva različita masiva, kojima je grada ista. Možemo navesti i druge primjere: u sjevernoj Sahari ima slojeva, raspoređenih u obliku plitice, koja u nekoj mjeri podsjeća na naše sedimentne zavale (Pariška zavala, sedimentna zavala Srednje Evrope). Tamo nalazimo »cuestas«, konzekventne usjeke, tragove starog reljefa, rubna udubljenja naših predjela — ali kolike li razlike! Stjenovite hridi jače su istaknute, čak kad je čvrsta stijena male debljine, prostrane su padine pod raspadnutim materijalom, dobro su razvijene podnožne zaravni u mekšim stijenama oko izdignutih dijelova. Napokon, tu su pješćane pustinje, koje je vjetar obrazovao u starim aluvijalnim nizinama.

Ovo su nesumnjivi dokazi, da postoje klimom uvjetovani sustavi erozije, različiti od onih, na koje smo navikli u umjerenom oceanskom pojasu. Svaki od ovih sustava erozije na svoj način povezuje dvije vrste procesa: prvi sudjeluju u raspadanju stijena i drobljenju materijala, koji time nastaje (mehanička i kemička erozija), drugi odnašaju, prenose i talože raspadnuti materijal (otjecanje vode). Njihove odlike variraju odnosom materijala i količine vode. Možemo reći, da svaka klima daje prednost jednom ili drugom procesu ili ih na različit način povezuje. Iz svih ovih utjecaja rezultiraju ne samo sedimenti posebne veličine i građe, već naročito nagibi (nagibi korita, strana, vrhova), što čini specifičnost reljefa.

Već se došlo do spoznaje, da u razvoju obalskog reljefa rad kompleksnih sustava erozije ovisi o klimi više nego o samoj građi zemljišta. Odavno znamo, da na povlačenje klifova utječu kombinirani faktori površinske erozije (raspadanje stijena duž dijaklaza) i same abrazije.

Vjerojatno je, da obalski proces nije isti u vlažnim i suhim predjelima i da se obale krajeva, koje napadaju atmosferske depresije, ne razvijaju na isti način, kao u predjelima mirne atmosfere, gdje nema valova, kojima oluja podesetorostručuje snagu.

Vidimo, koliko je plodonosna misao, koja geografske činjenice promatra kao odraz kombinacija i splet raznorodnih pojava, na koje utječu mnogi fizički faktori.

III.

Ako pokušamo objasniti bit činjenica, kojima se bavi antropogeografija, dolazimo do sličnih zaključaka. Nema jednostavnih činjenica, već se njima odražavaju sudjelovanje i kombinacija različitih elemenata. U fizičkoj su geografiji kombinacije relativno jednostavne, jer sudjeluju samo fizički i biološki elementi. U antropogeografskim kombinacijama, naprotiv, sudjeluju ne samo fizički, već i biološki faktori i napokon beskrajno raznolika i različita shvaćanja, do kojih dolazi ljudski duh — rješavajući probleme, koje mu u organizaciji društvenog života postavlja prirodna sredina. Kombinacije nastaju različitim vrstama radinosti, koje se pritom vrše: poljodjelstvo, ribolov, stočarstvo, industrija, trgovina i dr.

Uzmimo neki jednostavan slučaj. Lorensko selo, čije se kuće protežu podnožjem brijega, a polje mu je izduženo od ravnjaka do nizine, vrlo dobro objašnjava takvu kombinaciju. Polje je u vezi s odlikama tla, reliefa i klime (fizički elementi); ono odražava i neke vegetacione uvjete, kojima su poljodjelci morali prilagoditi i izbor kulturnih biljaka (biološki elementi). Što se tiče ljudskih elemenata, zastupljenih u kombinaciji, vidimo ih u skromnom broju seoskog stanovništva, koje se sastoji od malih posjednika, međusobno tijesno povezanih tradicijom zajedničkog rada. Zemlju obrađuju na isti način i čine homogenu i radu otpornu zajednicu. Ovo je u kombinaciji osnovni čimbenik, koji je shvatio i koristio sklop fizičkih i bioloških elemenata i omogućuje život kombinacije, t. j. da na malenom, povoljno uređenom prostoru živi mala grupa ljudi.

U kombinaciji, kao što je ona lorenskog sela, vidimo izvjestan dinamizam, koji se može ocijeniti prema učincima. Odražava se u količini i vrijednosti ljetine (prinos kultura). To je uobičajeni način ocjenjivanja i osnova geografske grane, koju nazivamo ekonomska geografija. Ali ima i drugih rezultata, koji su sa stanovišta antropogeografije bar isto tako važni, jer se odnose na demografske i društvene pojave. Poljodjelska kombinacija omogućuje veću ili manju naseljenost; mogli bismo svakoj od njih pripisati »koeficijent naseljenosti«. Kad su Amerikanci htjeli naseliti svoje zapadne predjele, vidjeli su, kako naseljenost raste proporcionalno s prijelazom od ekstenzivnog stočarstva »ranching« na ekstenzivnu monokulturu žita, a zatim s gajenjem većeg broja kultura u predjelima gradova i industrije. Poljodjelska kombinacija uvjetuje manji ili veći životni standard, što je za proučavanje barem isto tako važno kao prinos po hektaru.

Ako s druge strane promatramo izgled kraja, nastao podjelom polja na dionice rasporedene u obliku njiva ili odjeljaka, koji se naizmjenice obrađuju ili ostavljaju na ugar, zajedno s njegovim velikim selom zbijenih i gotovo jednakih kuća — možemo reći, da je to humanizirana sredina, koju je kombinacija obrazovala na mjestu prvobitnog fizičkog i biološkog predjela. S obzirom na to naše lorensko selo čini seosku zajednicu, društveno zbijeniju i homogeniju od onih, koje su prije bile zastupljene na jugu Francuske.

Izložena kombinacija odražava, dakle, rješenje, koje su neke ljudske skupine primijenile u poljodjelstvu. Naravno da se to u drugim predjelima

može drukčije riješiti; problem je zapravo u tome, da upoznamo, što je u svakom rješenju uslovljeno prirodnim uvjetima, socijalnom strukturom i načinom naseljavanja.

Mogli bismo napokon smatrati, da svaka radinost, koja se odnosi na kolektivni život, uvjetuje obrazovanje analognih kombinacija. To je slučaj na pr. u stočarstvu. Različite forme, u kojima se javlja bilo sada bilo u prošlosti, odgovaraju različitim kombinacijama, koje se razlikuju prema udjelu fizičkih i bioloških elemenata s jedne i organizacionog rada ljudskih društava i njihovih sredstava s druge strane. Stočarstvo Laponaca i starih naroda sjeverne Amerike, gdje su ljudi pratili gibanja stada, predstavljaju jednu od najosnovnijih kombinacija. Tu je udio čovjeka vrlo malen. Naprotiv, intenzivno stočarstvo zapadne Evrope, koje se oslanja na gajenje biljaka isto toliko koliko na prirodne trave, a čak i uvozi stočnu hranu iz dalekih zemalja, ostvaruje kombinaciju, tehnički napredniju i neovisniju od prirodnih uvjeta.

Mogli bismo dati analognu demonstraciju u industriji: kombinacije, koje je u različitim zemljama uvjetovala pamučna industrija, mnogo se razlikuju po tehničkoj organizaciji i socijalnom sastavu, kao i po načinu, na koji dobavljaju sirovinu. S nekim sintetičkim industrijama došlo se do preokreta, koji predstavlja kombinacija, u kojoj je uloga fizičkih i bioloških uvjeta postala mala, i izgleda, da je sve ovisno o tehničkom pronalasku.

Kombinacije složenije od fizičkih i bioloških, uvjetovane različitim oblicima ljudske aktivnosti, obično kraće traju. One se obravljaju i zamjenjuju brže ili sporije, što ovisi o zemljama i o vremenu. 19. stoljeće bilo je u Evropi neobično bogato promjenama. Možemo pratiti pripremu, slijediti njihov razvoj i napokon gledati, kako nestaju i kako ih zamjenjuje kombinacija, koja uspješnije iskorišćuje uvjete fizičke i biološke sredine, koristi napredak tehnike i, napokon, bolje je prilagođena ekonomsko-ideološkim sustavima, koje u određenim epohama prihvaća veći ili manji dio čovječanstva.

U tom je pogledu vrlo sugestivan primjer kombinacije, koja je omogućila iskorišćivanje kanadske prerije na kraju 19. stoljeća. Kao što znamo, politička odluka, da se obrazuje Savezna kanadska država, postavila je problem naseljavanja i iskorišćivanje spomenutog predjela. To je bio jedini način, da nova država postane cjelina, da se ostvari jedinstvo između dvije krajnje pokrajine (Britanska Kolumbija i Stara Kanada), jedine dotada naseljene i iskorišćivane. Ali nije bilo lako riješiti ovaj problem, jer je središnji kraj bio teško pristupačan i udaljen od zapadnoevropskog područja, koje je jedino bilo u stanju da ga naseli. Poteškoće je povećavala klima, koja je zastrašivala svojim ekstremima (hladnoća i suša) i bila malo poznata.

Malobrojne su bile radinosti, koje su mogle privući potrebno stanovništvo: stočarstvo i poljodjelstvo. Posljednje je imalo više prednosti, jer čak i u svojim početnim kombinacijama omogućuje naseljivanje brže, brojnije i stabilnije nego obične stočarske kombinacije. Uz to je trebalo »uskладити«
ljudske načine pothvata (tehnička sredstva i dr.) s fizičkim i biološkim uvjetima.

Primijenjena kombinacija nije bila originalna, jer je bila okušana u susjednom predjelu USA, gdje su uspjesi bili ohrabrujući. Ali ima izrazitih razlika u prirodnim uvjetima (veća hladnoća). To je potvrdio čitav niz neuspjeha tokom dvadesetak godina. Poljodjelska je kombinacija uspostavljena tek od momenta (kraj 19. stoljeća), kad je, nakon brojnih pokušaja, križanjem galicijske (hladnoći otporne) pšenice s indijskom (koja izdržava sušu), uspjelo dobiti vrstu pšenice, koja je bila u stanju da se veoma dobro prilagodi klimi. Poznato je, da je potražnja evropske migracije privukla potrebno stanovništvo, i kanadska je željeznica omogućila organizaciju polja i izvozne trgovine. Kombinacija je na kraju dala očekivane rezultate: umnožila su se poljodjelska gospodarstva po ravninama, okružena prostranim poljima žita; uz stanice su podignuti silosi i sagrađeni gradovi, koji su poslužili kao oslonac za regionalnu organizaciju. Znamo, napokon, ulogu ovog kraja na međunarodnom polju, jer je postao žitnica Evrope.

Žitne krize, koje su zaredale poslije rata 1914.-18., bez obzira na njihov uzrok, imale su u području, koje nas zanima, vrlo određeno značenje — pokazale su, da kombinacija više nije isplativa. U početku su vršeni pokušaji, da se poboljša, a napokon da se zamijeni novom kombinacijom, koja se oslanja na polikulturu i bolje odgovara urbanističkom i industrijskom razvoju srednje Kanade, a u stanju je da omogući veću naseljenost i složeniji socijalni sastav — dakle, bolje je uravnotežena.

Mogli bismo i u Evropi navesti analogne promjene i zamjene kombinacija.

19. stoljeće karakterizirano je u prvom redu procvatom kapitalizma, koji je brzo poprimio osobine pravog ekonomsko-ideološkog sistema. Primjena ovog sistema na glavninu svijeta, a u korist Evrope, jačanje proizvodnje i povećanje trgovine, morali su u zemlji, kao što je Francuska, izazvati ozbiljne ekonomske promjene. U poljodjelskom se području postavilo sudbonosno pitanje, kako će se različiti krajevi, sa svojim tako raznolikim agrarnim kombinacijama, prilagoditi novim prilikama. U različitim dijelovima zemlje nisu bile iste posljedice. Neki krajevi, kao Lorraine, gdje je sistem zajedničkog obrađivanja bio čvrsto ukorijenjen, izdržali su čitavo stoljeće i nisu uopće primali nove ideje. Ali su morali popustiti. Napuštena je stara kombinacija, što je izazvalo pravu socijalnu krizu. Odlazak radnika, koje je privukao grad, prisilio je male seoske posjednike, da izmijene način obrađivanja, okupe posjede, upotrebe strojeve i da se napokon specijaliziraju u jednom poljodjelskom ili stočnom proizvodu.

Znatno je opalo demografsko značenje sela, a socijalna je struktura gotovo sasvim izmijenjena (pojava srednjih posjednika, nazadak malih posjednika).

Naprotiv, mogli bismo navesti i krajeve, kao vinogradarske dijelove Bourgogne, koji su se brzo prilagodili uvjetima međunarodne trgovine ostvarenjem nove kombinacije u vinogradarstvu (nastojanje trgovaca vinom, da povećaju vinograde, pojava seljačkih vinograda i t. d.), promjena, koja je izazvala u selima i gradićima povećanje stanovništva i veću društvenu diferencijaciju.

Sad postaju jasni postanak i priroda kombinacija, koje antropogeografija mora objasniti. Vidimo, dakle, da one nastaju obavljanjem glavnih društvenih radinosti: poljodjelstva, stočarstva, industrije i dr. One odražavaju stvarno sudjelovanje fizičkih, bioloških te društvenih faktora. Ostvaruje ih društvo svojim tehničkim sredstvima i sposobnošću organizacije. Vidimo, kako nastaju, duže ili kraće traju, razvijaju se, mijenjaju i nestaju, zamijenjene drugom kombinacijom. U toku svog razvoja daju potrošnji izvjesna dobra, ali su demografski i socijalni utjecaji mnogo važniji. Izazivajući na određenom mjestu veću naseljenost, više ili manje raznoliku društvenu strukturu, ostvaruju novu sredinu, koja se razlikuje od one prijašnjih kombinacija, a u svakom slučaju bitno se razlikuje od prvobitne prirodne sredine.

Iz gornjeg slijedi, da ove kombinacije možemo smatrati kao najefikasniju polugu, koja čovjeku omogućuje organizaciju života na Zemlji. Treba naglasiti, da ova efikasnost nema veze s pojedinačnim vrstama ljudskog rada. Kombinacije imaju bitnu kolektivnu osnovu. One vrše utjecaj pokrećući čitave zajednice. Možemo reći, da se kombinacija ne može organizirati bez masovnog rada, kao ni utjecaj čovjeka na prirodnu sredinu.

Dolazimo i do drugih zaključaka. Zemlja je u tom pogledu bogata otkrićima. Katkad poljodjelske i druge kombinacije imaju iznenađujuću sličnost na ogromnim prostorima (zapadna i srednja Evropa, istočna Azija i t. d.). Vjerojatno su nastale na isti način, upravljene prema istom cilju, a jednaki su i predjeli, koje su one formirale (kuće, izgled polja, kulturne biljke). Izgleda, da ljudske zajednice, vrlo različitog etničkog podrijetla, žive na isti način — imaju isti tip života.

Izraz »način života« treba upotrebljavati u značenju srodne skupine kombinacija, koje su omogućile različitim zajednicama, da organiziraju svoj rad, kao i sličnost ustanova, koje održavaju povezanost ovih zajednica. Način života odnosi se, dakle, prije svega na materijalne i pravne ili političke ustanove.

Pored načina života govori se i o civilizaciji: civilizacija zapadne Evrope, rimska civilizacija i t. d. Sigurno je, da pojam ima šire značenje od onog »načina života«. On na neki način prekriva duhovnim omotom materijalne i pravne ustanove. Vidimo, da je skup kombinacija i ustanova, koje su omogućile organizirati načine života, postao ideološki sistem. S tim u vezi nastaje neka vrsta širenja ili propagande, te se čitavi sistem sa svojom pravnom organizacijom i kombinacijama proširi na veće ili manje prostore planete.

Kombinacije se, kao što smo vidjeli, mijenjaju tokom razvoja ljudskog društva i označuju etape. Gledane sa ovog stanovišta, izgledaju nam kao društveni pokušaji, da se riješe dvije teške zadaće, koje pritiskuju sudbinu čovječanstva: najracionalnije iskorišćivanje površine Zemlje i najpovoljniji raspored ljudi na toj površini.

IV.

Iz dosadanjih razmatranja možemo povući nekoliko konstatacija: jedne praktičnog, a druge općenitog značenja.

Prva se odnosi na shvaćanje antropogeografije. Nismo sigurni, da je najtočnije ono, koje imamo od kraja 19. stoljeća. Pišući ove riječi, mislimo u prvom redu na ekonomsku geografiju, granu antropogeografije, koja je imala najviše uspjeha u posljednjih 50 godina. Prava kći 19. stoljeća koncentrirala je našu pažnju na proizvode, fabrikaciju, razmjenu dobara, ne vodeći mnogo računa o ostalom, t. j. o čovjeku, društvu, koji su ipak bili nosioci tih aktivnosti. Ekonomska je geografija samo davala podatke o količini i procjenjivala dobra, koja su stavljena u promet. Države su grupirane, kao u natječaju ili u popisu klijenata trgovačke kuće, prema prihodu i vrijednosti razmjene. Malo se vodilo računa o demografskim posljedicama, a još manje o socijalnoj strukturi i životnom standardu, koji su postigli proizvađači ili radnici. Naša ekonomska geografija bila je politička ekonomija više nego geografija ili, ako hoćete, geografija u službi politike. Ideja, koja je u njoj vladala, bila je ideja sile, a to znači izrazito politička i historijska ideja. Države su bile podijeljene u dvije skupine: velike sile, sa zemljama, koje su živjele u njihovu krugu, a ostalo je bilo bez važnosti. Gotovo je polovica čovječanstva bila izvan geografskog poznavanja. Ta ekonomska geografija bila je geografija evropskog ekonomsko-ideološkog sistema, a to znači, da nikako nije bila opća geografija.

Moramo dakle izmijeniti naše shvaćanje ekonomske geografije; ona mora biti isto toliko socijalna, koliko i ekonomska, t. j. mora ostati ljudska. To traži i bit kombinacije, koja je u vezi s obavljanjem različitih oblika radinosti.

Druga konstatacija, koju želimo povući, odnosi se na samo jedinstvo geografije i na njeno mjesto među znanostima.

Kako se može sumnjati o tom jedinstvu nakon ove analize prirode geografskog objekta? Bilo da gledamo fizičku geografiju, bilo antropogeografiju — u njima vlada ista metoda. U jednoj i u drugoj grani treba analizirati različite kombinacije, t. j. odrediti njihovu strukturu (elemente u kombinaciji i veze, koje ih ujedinjuju), utvrditi tok njihova razvoja, odrediti njihove rezultate i tako ustanoviti različite izgleda, različite prirodne i ljudske sredine, koje su one na površini Zemlje izazvale. Ne mijenja se način geografskog gledanja prijelazom od fizičke geografije na antropogeografiju.

Pogrešno je odvajati fizičku geografiju od antropogeografije, jer to znači ne poznavati sam zadatak geografije. Sigurno čovjek u principu ne spada u sredine, koje proučavaju fizička geografija ili biološka geografija, jer su ove rezultat prirodnih kombinacija. Da li je potrebno naglašiti, da će nam, ako dobro ne poznamo bit ovih prirodnih sredina, biti teško ocijeniti vrijednosti i učinke različitih kombinacija i organizacija, koje je društvo ostvarilo, da bi pridiglo svoj način života. Krajnja zadaća antropogeografije nije samo čovjek, kao što je više puta naglašavano (geografija je antropocentrična). Ona znatno prelazi ovaj okvir i sastoji se u tome, da, polazeći od ranijih fizičkih i bioloških uvjeta, ocijenimo i svrstamo sredine, koje je čovjek organizirao, t. j. da utvrdimo, kako je čovjek uspio da prirodnu ekologiju zamijeni humaniziranom ekologijom. To je pravi smisao geografije.

Jasno je, da ovim posebnim shvaćanjem čovjeka i prirode, geografija ima posebno mjesto među znanostima. Netko je rekao — znanost budućnosti; nesumnjivo, mlada znanost u svakom slučaju (zaista je daleko od završetka istraživanje, koje ona ima provesti kroz sve fizičke, biološke i ljudske sredine na Zemlji), ali je potpuno svijesna zadaće, koju ima izvršiti, i već posjeduje sigurnija sredstva znanstvene analize. Sve se bolje i bolje ustaljuju metode istraživanja, koje su u biti ono, što je eksperiment u objektivnim znanostima. Istina, ovaj se eksperiment ne izvodi u laboratoriju, ali su područja pokusa relativno uska, da možemo dobiti točne rezultate. Radovi hidrauličara na rijekama ili na obali, unaprijedili su naše poznavanje riječne erozije i abrazije. Odluke vlasti o razvoju industrije, o širenju nove kulture, o uvođenju u novom kraju ili koloniji gospodarskog sustava, koji potpuno odstupa od vjekovnih kombinacija domaćeg života, donose na antropogeografskom području vidljive promjene.

Zadaća je svakako ogromna i teška. Trebat će još dugo, dok sakupimo potrebne podatke za opće poglede na cjelinu planete, t. j. da konačno učvrstimo opću geografiju.

Možda u budućnosti ne ćemo imati poteškoća, kao danas i u prošlosti. Pretpostavlja se na pr., da će istraživanje biti naročito olakšano, kad mase različitih dijelova svijeta budu postigle viši i homogeniji nivo života. To je razlog više, da geografiju smatramo naukom budućnosti.

RESUMÉ

Tendances nouvelles de la géographie française par André Cholley professeur à la Sorbonne

La précision inégale des méthodes scientifiques dans diverses branches de la géographie et les liens multiples de celle-ci avec les sciences naturelles et sociales représentent les difficultés spécifiques auxquelles se heurte le travail géographique. On discute beaucoup sur l'essence, sur la méthode et sur les buts de la géographie, ainsi que sur sa position dans l'ensemble des sciences. Contrairement à la plupart des disciplines scientifiques objectives, la géographie étudie la réalité complexe, les combinaisons d'éléments et de facteurs d'ordre divers qui varient dans l'espace et dans le temps.

La géographie étudie des combinaisons d'éléments divers: le relief est l'expression de faits d'érosion et de faits tectoniques. La morphologie n'est pas seulement structurale, elle est aussi climatique: les massifs anciens ne présentent pas les mêmes formes sous un climat continental et sous un climat méditerranéen (Vosges et Corse).

Les combinaisons de géographie humaine sont plus riches et variées, elles comprennent des éléments physiques, biologiques, psychologiques, sociaux, techniques, juridiques. Elles sont plus dynamiques, se renouvellent rapidement. Dans la Prairie canadienne, la polyculture a remplacé après quelques décades la monoculture du blé. Le système agraire du village lorrain, basé sur des habitudes communautaires d'exploitation des champs, se disloque à la fin du siècle dernier après la crise démographique provoquée par l'exode rural.

Chaque combinaison nouvelle, quand elle réussit, réalise un milieu nouveau auquel correspondent une structure sociale et un état démographique différent.

Les combinaisons d'allures semblables existent en des points éloignés de la surface du globe, elles donnent naissance à des genres de vie identiques.

Notre géographie doit être avant tout humaine et sociale, la géographie purement économique était l'expression du monde capitaliste.

Le but de la géographie physique et de la géographie humaine est le même: analyser le développement de ces combinaisons à la surface du globe.

Il est erroné de vouloir détacher la géographie physique de la géographie humaine. L'unité d'objets, de méthode et de buts exige une géographie unie. Aussi la méthode scientifique qui correspond à la complexité de l'objet et à l'ampleur du but de la géographie, appelée justement science de l'avenir, s'affirme-t-elle de plus en plus.